

ahkeruudesta. Rakenteita ja toimijuutta suhteuttavat kysymykset olisivat tosin ansainneet enemmän huomiota. Tämä koskee esimerkiksi 1930-luvun alun lamavuosina tapahtuneiden ansioiden alennusten tulkintaa. Sosiaaliseen järjestykseen kuuluneiden vastavuroisten odotusten kannalta oli merkityksellistä, pienehkö ansiot tuntipalkkojen alennusten vai työtuntien vähennysten tietä.

Työssä hyödynnetään laajasti myös yhdyskunnan eri toimijoiden (yritysten, työväenliikkeen, kunnan) tuottamaa ja niitä käsittelevää aineistoa. Toimijaperspektiiviin liittyvissä lähteiden käytössä ja päätelyn arvioitavuudessa on kuitenkin puutteita. Toisinaan tutkija tekee toteutuneita asiaintiloja kuvaavien tietojen nojalla varauksettomia päätelmiä toimijoiden tarkoituksiperistä. Esimerkiksi tehtaanjohtajien tavoitteita ja ajattelutapojen muutoksia koskevia väittämiä dokumentoidaan palkkakirjatiedoilla (s. 53, 55, 60).

Päätelyn arvioitavuus olisi näillä kohdin erityisen tärkeää. Tutkimusongelman kannalta on keskeistä, missä mielessä ja missä yhteyksissä tehdaspatalernalismia voidaan pitää suunnitelmallisena toimintalinjana. Tämän kysymyksen tarkastelu jää ylipäätään melko pinnalliseksi, vaikka se on ollut tärkeällä sijalla johdannossa mainitussa tutkimuskirjallisuudessa, esimerkiksi brittiläisen Patrick Joycen ja ruotsalaisen Lars Magnussonin töissä.

Niin työnantajapolitiikan kuin työntekijöiden kollektiivisen toiminnan käsittelyä kaivetaan, että tekijällä on taipu-

mus tarkastella tehdaspatalernalismia eräänlaisen teleologisen negaation näkökulmasta, eivielä-toteutuneen julkisen ja kollektiivisen sääntelyn vaiheena. Tästä näkökulmasta on vaikeata ymmärtää, kuinka suomalaisten puunjalostusyritysten paternalistiset toiminnot sopivat yhteen niiden vahvan työnantajajärjestäytymisen kanssa 1920- ja 1930-luvulla. Samoin käy hankalaksi käsittää sitä, että monet tällaiset käytännöt jatkuivat – jos kohta ideologisesti muuttuneina – toisen maailmansodan jälkeen yrityksen ja kunnan työnjaon sekä kollektiivisen työehtosopimusjärjestelmän oloissa, tahi sitä, että muissa Pohjoismaissa tehdaspatalernalismin ja ammattiyhdistystoiminnan rinnakkainelosta oli runsaasti osoituksia ennen toista maailmansotaa. Näkökulmaa voidaan arvostella myös yleisemmin. Työsuhteiden syvenevä sääntely ja hyvinvointivaltion jatkuva laajentuminen ovat käyneet muutoskuvina kaikkea muuta kuin itsestään selviksi, mikä on avannut uusia mahdollisuuksia yritys yhteisöjä koskeviin historiallisiin kysymyksenasetteluihin. Nämä mahdollisuudet jäävät käyttämättä, jos tehdaspatalernalismia tyydytään katsomaan julkisen ja kollektiivisen sääntelyn hävittämänä toiminta- ja ajattelutapana.

Koivuniemen esitys on selkeästi jäsenneily, ja eleetön, hieman kuivakas tyyli kuljettaa kerrontaa varsin sujuvasti. Esitustavassa häiritsee kuitenkin piirre, jota voi kutsua epäteoreettiseksi abstraktiudeksi. Historioitsijoiden vanha mieltymys kuvata yhteiskunnallisia ilmiöitä ikään kuin ne olisivat

luonnonilmiöitä näkyy tässäkin esityksessä. Esimerkiksi vuoden 1917 yhteydessä tutkija puhuu ”yhteiskunnallisesta kuohunnasta” ja ”yhteiskunnallisesta jännityksestä”, joka etsii turhaan ulospääsyä.

Käsitteellistäminen ja teoreettinen viitekehys olisi ollut syytä ajatella vahvemmin tutkimusprosessin ja esitustavan läpikäyvinä tehtävinä. Johdannossa hahmoteltu tulkintakehys olisi siten paremmin konkretisoitunut Nokian tehdasyhdyskunnan historiallisessa tarkastelussa ja konkretisoitunut sitä. Näin olisi myös käynyt selvemmäksi se, että Koivuniemen väitöskirja on tärkeä kontribuutio moniin palkkatyöyhteiskunnan muodostumista käsitteleviin tutkimuskeskusteluihin.

Pauli Kettunen

Kulutusta ja valistusta

Visa Heinonen: Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa. Bibliotheca Historica 33. Suomen Historiallinen Seura 1998 Helsinki. 445 s., kuvitettu.

■ Visa Heinosen väitöskirja Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki käsittelee kotitalousneuvonnan kehitystä Suomessa ja sen muuttumista

moderniksi kuluttajapolitiikaksi. Kyseessä on varsin laaja työ, ja tekijä onkin ottanut suoritettavakseen kaksoisurakan. Toisaalta teos on väitöskirja, jossa osoitetaan tutkitun ilmiön yhteiskunnallinen paikka ja merkitys. Samalla kirja on laeva historiallinen yleisesitys tutkitusta aiheesta. Myös tutkimuksen kattama periodi on, etenkin alaotsikon ilmoittamassa laajuudessa, väitöskirjalle poikkeuksellisen pitkä. Periodisoinnilla on se suuri ansio, että se sisältää molemmat viime vuosisadan sota-ajat. Samalla katetun ajanjakson pituus tuo ongelmia, joista merkittävin on vuosisadan viimeisten vuosikymmenten kovin ohut käsittely.

Sen enempää kulutus kuin kotitalouskaan eivät ole viime vuosikymmeninä olleet unohdettuja tutkimuskohteita. Kotitalous ja kotitalousneuvonta ovat esiintyneet esimerkiksi Kaarina Vattulan, Irma Sulkusen, Maria Lähteenmäen ja Anne Ollilan töissä. Näistä Heinosen työllä tärkein on Ollilan väitöskirja Martta-järjestöstä ennen toista maailmansotaa. Kulutus on noussut lukuisien sosiaalhistorian tutkijoiden ja myös monien sosiologien kiinnostuksen keskiöön. Hyvän maun, nautintojen tai shoppailun tutkimus on pinnalla aikakaudella, jolloin kulutusta ei ole muodikasta nähdä ongelmallisena asiana. Visa Heinosen työ käsittelee kuitenkin aikaa, jolloin kulutukseen käsitettiin liittyvän niin paljon ongelmia, että kuluttajat tarvitsivat ohjausta ja neuvontaa. Heinonen seuraa miten maatalousneuvonnan kyljessä alkanut kotitalousneuvonta, joka

valtionavuista huolimatta oli vapaiden kansalaisjärjestöjen toimintaa, muuttui toisen maailmansodan aikana ja erityisesti sen jälkeen enemmän valtiojohtoiseksi valistukseksi, joka ei enää perustunut valistuksen vastaanottajan jäsenyyteen vaan suuntautui kaikille vastaanottavaisille kansalaisille. Laajan työn hallittu dispositio seuraa tätä muutosta siten, että työn alkupuolella kotitalousneuvontaa tekevät järjestöt ovat disposition perusta. Työn loppuosassa sen sijaan jäsenyyksen perusteena on valistuksen keinot. Työ perustuu monipuoliseen ja laajaan aineistoon. Arkistomateriaalin lisäksi siinä käytetään runsaasti haastatteluja. Teoksessa on huolellisesti valittu kuvitus, joka kärsii väitöskirjasarjan vaatimattomasta painotekniikasta.

Heinosen työn otsikko mukailee Max Weberin tunnettua esseettä Protestanttinen etiikka ja kapitalismin ”henki”. Väitöskirjan tärkein tulos onkin määritellä talonpoikainen kulutusmentaliteetti ja osoittaa sen hegemoninen luonne ja pitkäaikainen vaikutus Suomessa. Monet tutkijat ovat jo kartoittaneet vuosisadan alussa syntyneitä kotitalousideologiaa. Usein on painotettu sen keskiluokkaista ja kaupunkimaisista sisältöä. Aina 1930-luvulle saakka myös kotitalousjärjestöjen johto kuului sivistyneistöperheiden naisille. Heinonen kuitenkin näkee toimintaa leimaavana mentaliteettina talonpoikaisuuden. Hän vetoaa sellaisiin ihanteisiin kuin säästäväisyys, ahkeruus, taloudellisuus, siisteys, kunnollisuus ja omavaraisuus. Kysymys siitä,

miksi suomalaisen sivistyneistö oli yhteiskunnallisessa ajattelussaan niin talonpoikainen, jää askarruttamaan lukijaa. Kotitalousneuvontaan liittyvä toinen Heinosen korostama suomalainen piirre liittyy otsikon käsitteeseen kulutuksen henki. Kiinnostava yksityiskohta on kuluttaja-käsitteen latautunut merkitys vielä sodanjälkeisessä Suomessa. Vaikka kulutuksen henki on kirjan otsikossa näin keskeisellä paikalla, väittää Heinonen silti kehitystä leimanneen ennen kaikkea kulutuksen hengen puuttuminen. Tärkeintä oli valistus, usko tiedon, koulutuksen ja neuvonnan voimaan. Tässä kotitalousideologian puolesta talonpoikaisuus lieinee vähemmän merkittävä aspekti. Heinonen antaa kotitalousvalistuksesta ja sen perille menosta positiivisen kuvan. Neuvontajärjestöjen ideologiset tai poliittiset ristiriidat eivät ole tässä keskeinen tutkimuskohde. Kiinnostavana yksityiskohtana vilahtaa ohitse tieto, että vuosina 1920–50 kaikki Maalaisliiton naispuoliset kansanedustajat olivat kotitalousjärjestöjen aktivisteja. Kotitalousneuvonnalla ja talonpoikaisuudella oli siten vankka poliittinen side.

Itse pidän eniten kirjan jälkiosaa hallitsevasta jaksosta Valistuksen kuvat ja valistajien professionalisaatio, jossa tarkastellaan kotitalousneuvonnan keinoja. Valistuslehtiä tutkitaan vain yhden teeman, joulunvieton esittämisen, kautta. Tämä on perusteltua ja tehokasta. Joulun, yltäkylläisyyden ja ilon, runsauden ja antamisen juhlasta Heinonen löytää päätuloksiaan vahvistavan ta-

lonpoikaisen hengen. Valistuslehdissä joulun pääsisältö on ollut uskonnollinen hartaus ja useimmin kuvattu kulutusta- pahtuma joulukuvissa liittyy silmillä tapahtuvaan hartaudenharjoitukseen, lukemiseen. Myös joulun maalaisuus on ollut sitkeähenkinen piirre. Joulun kaupallisuuden kritiikki onkin ollut ylhäältä päin opettettua talonpoikaista kotitalousideologiaa. Melkoinen aluevaltaus on Heinosen katsaus elokuvan rooliin kuluttajavalistuksessa. Jakson loppuosa käsittelee kotitalousneuvonnan vitkaista ammatillistumista. Toiminnan vankan järjestötaustan huomioon ottaen tämä ei ole yllättävää, olisihan ammatillistuminen ja siihen liittynyt toiminnan valtiollistaminen ollut samalla järjestöjä itseään vastaan suuntautunutta toimintaa.

On mielenkiintoista pohtia, millaisia seurauksia kotitalousneuvonnan valistuksellisesta projektista on ollut. Onko muokattu erityinen suomalainen kulutusmalli, kotimainen kulutusmentaliteetti? Tulemehan usein arkisissa havainnoissamme tuloksiin, joiden mukaan suomalaisia leimaa kovin varovainen, joskus jopa moralistinen suhtautuminen kulutukseen. Tämä kulutuksen vaaroista valistava diskurssi on tuttu esimerkiksi suomalaisesta alkoholitutkimuksesta. Yhtä tuttua on nähdä suomalaiset kokemattomina kuluttajina, auktoriteettiuskoisina arkajalkoina, jotka ovat vielä kaukana nykyaikaisesta kriittisestä kuluttaja-asenteesta. Mutta tulee tavaramaailman kammo yksinomaan talonpoikaisesta mentaliteetistä vai voisiko asi-

aan liittyä muitakin tekijöitä? Eräs historian tutkijoiden suosima kulutukseen liittyvä hyvin suosittu tutkimuskohde on ollut ns. ylellisyysasetukset. Niitä tunnetaan Alppien pohjoispuolisestakin Euroopasta jo keskiajalta lähtien useita esimerkkejä. Ylellisyysasetuksissa puututtiin tavallisesti liian prameaan ja oman säädyn rajat rikkovaan pukeutumiseen. Useimmiten silmätikkuna oli naisten muotiasusteet, etenkin jos ne olivat tuontitavaraa. Protestanttisissa maissa ylellisyysasetukset saivat kuitenkin omaperäisen luonteen. Pukeutumisen koodauksen lisäksi ne suunnattiin rahvaan juopotte- lua ja joutilaisuutta vastaan.¹ En halua väittää, että ylellisyysasetuksilla sinänsä olisi ollut suuri merkitys kulutuksen muotoutumiselle. Mutta ne tuovat näkösalille kuitenkin ilmiön, joka Heinosen työssä jää paljolti sivuun, nimittäin valtion. Toinen kotitalous- ja kuluttajavalistuksen laajuuteen liittyvä kiinnostava seikka liittyy tietoon. Onko sekin kotitalousneuvonnan vika, että suhtaudumme niin kriitikittömästi ja alamaisesti kulutustavaroihin ja elintarvikkeisiin liittyvään informaatioon?

Visa Heinosen laaja-alainen työ on aarreaitta kaikille kulutuksesta ja sen historiasta kiinnostuneille. Yhdessä Heinosen juuri valmistumassa olevan suomalaisen mainonnan historian kanssa se muodostaa perustietopankin meillä pitkään

1. Vrt. Matti Peltonen (1997): *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*, Tammi, 25–28.

laiminlyödyille kulutuksen historialle.

Matti Peltonen

Harmaat sudenpennut

Björn Forsén – Annette Forsén: Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö. Suom. Seppo Sarelius. WSOY 1999 Porvoo. 330 s. Alkuperäisteos Björn Forsén och Annette Forsén: Tysklands och Finlands hemliga ubåtssamarbete. Söderström & C:o, Borgå 1999.

■ Saksalais-suomalainen yhteistyö sukellusveneiden rakentamisessa 1920- ja 1930-luvulla on riittämättömästi käsitelty aihe laivastomme ja itsenäisen Suomen alkutaipaleen historian kirjoituksessa. Björn ja Annette Forsénin tutkimus täyttää tämän aukkokohtan. On ollut pitkään tiedossa, että Suomen viiden sukellusveneiden rakentamisella oli vuosina 1927–33 ratkaiseva asema Saksan laivaston ponnistelussa Versailles'n rauhansopimuksen kiertämiseksi. Tutkimuskirjallisuudessa tämä seikka on Forsénien tutkimukseen asti valitettavasti sivuutettu maininnoilla.

Näin siitähän huolimatta, että Saksan laivaston historia on kiinnostanut tutkijoita. Mielenkiintoa ovat herättäneet etenkin laivaston murrosvai-